

Przeżywanie znaków i symboli

HALINA DREWNIAK

ABSTRACT. *We need signs and symbols to understand ourselves and others. Now, human sensibility on symbols, on their recognition and discrimination is vanishing. Man is shutting on mystery and pluge into virtual reality, alone, without God and people. Man without symbol sensibility is like dead. Thus, an education of children and youth in experience with symbols is necessary. We need a didactic of symbols as an esthetic education. We need to awake sensibility on spiritual values and regenerate a symbolic ability. We need a development of symbolic imagination and symbolic thinking.*

Wstęp

Człowiek posługiwał się obrazami na długo przed powstaniem alfabetu. Posługując się ilustracją, można w jednej chwili ogarnąć lub zrozumieć relacje, powiązania, czy związki przyczynowe, których dokładne opisanie może zająć kilka stron tekstu. Człowiek ze względu na swą ograniczoność, często potrzebuje znaku. Nie potrafi on bezpośrednio komunikować się z każdą rzeczywistością. Znak materialny jest tu przepustką do innego świata, pozwala nawiązać kontakt z rzeczywistością niewidzialną ([3], s.37). Jest to ludzki sposób odbioru rzeczywistości, który nie daje się zastąpić żadną inną formą. Istnieją takie rzeczywistości, do których człowiek może dotrzeć tylko przez symbole, a zamknięcie człowieka przed obrazami prowadzi nieuchronnie do wypaczenia jego osobowości. „Kto już nie zna żadnych symboli, umiera wewnątrz” ([9], s.5).

W epoce cywilizacji obrazkowej bardzo ważne jest przyjrzenie się wpływowi znaków i symboli na życie człowieka. Znaki i symbole przybliżają nam rzeczywistość transcendentną, na której opiera się rzeczywistość związana z czasem i przestrzenią. Obrazy, obrzędy, symbole i myślenie symboliczne należą do natury człowieka. Nie potrafią się bez nich obejść religia, sztuki plastyczne, literatura, muzyka, obrzędowość ludowa, a nawet polityka i reprezentacja państwa ([12], s.9-11). Wynika stąd konieczność przywrócenia umiejętności odbioru i przeżywania znaków i symboli. Współczesne wyjałowienie duchowe i kulturowe domaga się dowartościowania symboli i wychowania do przeżywania symboli.

Rodzaje znaków

Ludzie porozumiewają się zawsze za pomocą znaków, gestów, języka dźwiękowego, pisma itp. Znakiem nazywamy przedmiot spostrzeżenia wywołujący w umyśle ludzkim skojarzenia, które prowadzą do jego rozpoznania. Znak jest to element rzeczywistości, który coś znaczy, ma dla kogoś znaczenie, o czymś informuje i dzięki temu stanowi środek służący do komunikowania się ludzi. Znakiem jest rzecz, wydarzenie, czynność, słowo, gest lub symbol dostarczający określonemu odbiorcy informacji o tym, czym sam nie jest. Znak jest środkiem komunikacji. Istota jego polega na nawiązaniu relacji między przedmiotem a ukrytą rzeczywistością. Poprzez znak nie tylko rzeczywistość poznajemy, ale i w pewnym sensie ją dotykamy ([3], s.31).

Od starożytności dzielimy wszelkie znaki na naturalne i sztuczne. Znaki naturalne to zwyczajne wydarzenia, rzeczy i słowa. Zaliczamy do nich ludzi, rzeczy, rośliny

i zwierzęta, które spotykamy każdego dnia, ale w pewnej chwili, nagle dostrzegamy je inaczej. Zaczynamy na nie patrzeć inaczej, a one wszystkie zaczynają do nas „mówić”, mieć dla nas jakiejś szczególne znaczenie. Wtedy stają się one dla nas znakami ([13], s.8-12).

Znaki sztuczne, czyli właściwe, są świadomymi twórcami człowieka użytymi w celu komunikowania się. Zaliczamy do nich wszystkie znaki, które są wytworem umysłu ludzkiego. W szczególności symbole matematyczne, chemiczne czy astronomiczne są znakami sztucznymi. Wśród znaków sztucznych wyróżnia się znaki ikoniczne i znaki konwencjonalne. Znaki drogowe łączą jedno i drugie, bo ich treść jest często obrazkowa, a kształty i kolory są wynikiem umowy.

W każdym znaku wyróżnia się dwie warstwy: nosiciela znaczenia i znaczenie. Nosicielem znaczenia jest jakiś przedmiot materialny traktowany jako typowy kolor, kształt czy brzmienie. Podstawowymi cechami znaku są: jego treść, wartość i jakość. Treść znaku odpowiada jego znaczeniu, czyli rozpoznaniu wiadomości. Wartość znaku określamy zespołem wzajemnych jego powiązań z innymi jednostkami systemu znaków, będącego wynikiem konwencji społecznej. Jakość znaku polega na kierowaniu naszej uwagi na inne znaki systemu znaków. Znak mówi nam o relacji z oznaczonym przedmiotem, przez który jest określony i który reprezentuje. Znak uświadamia jakiś fakt człowiekowi ([5], s.81-82).

Pojęcie symbolu

Całe nasze życie upływa w świecie symboli. Codzienne uśmiechy i miny, uściski dłoni i powitania służą przekazywaniu informacji. Symbole są typową formą ludzkiej ekspresji. Człowiek nie może bez nich żyć. Symbol wyraża to, czym człowiek jest, co myśli, czuje, a co nie da się wyrazić przy pomocy słów. Pocałunek, wyciągnięte ręce dziecka, uścisk po długim rozstaniu, wyraz twarzy - wszystko to rozumiemy intuicyjnie lepiej niż słowa ([20], s.79).

W znaczeniu przenośnym symbole oznaczają rzeczy, które z racji jakiegoś podobieństwa uzmysławiają coś duchowego. Pochodzenie symboli należy tłumaczyć potrzebą posiadania widzialnego wyobrażenia tego, co niewidzialne. Opierają się one na samej istocie rzeczy i zjawisk oraz wskazują poza świat wyjaśniony rozumowo na tajemnicę ukrytą przed zmysłami, czyniąc ją na swój sposób jawną ([12], s.14). Symbol jest znakiem, ale nie każdy znak jest symbolem. Nie mówimy na przykład o symbolach ruchu drogowego, ale o znakach drogowych, które są jednoznaczne ([14], s.33-34).

Każdy znak o czymś informuje, coś zastępuje i oznacza. Natomiast symbole są szczególnym rodzajem znaków, które nie tylko coś oznaczają, ale również uobecniają. Symbol też jest znakiem, ale nie takim jak numer domu czy znak drogowy, ale jest widzialnym znakiem niewidzialnej rzeczywistości. Symbol jakby łączy w sobie płaszczyznę ziemskiego bytu z pionową linią transcendencji ([12], s.29). W formie zewnętrznej objawia wewnątrz, w cielesności - duchowość, w tym co widzialne - postać niewidzialną. Dzięki transcendencji, dzięki przechodzeniu na inną płaszczyznę bytu, symbol wymyka się myśleniu pojęciowemu. Interpretacja symbolu zależy w dużej mierze od podmiotu poznającego, natomiast interpretacja znaku jest bardziej określona przez dziedzinę, w której on występuje przez system znaków, w którym pełni on określoną funkcję ([2], s.62).

W zasadzie każda rzecz, wartość, zdarzenie, osoba czy grupa społeczna może być symbolem. Symbol zawiera w sobie pewną określoną rzeczywistość, ale zarazem mieści się w nim rzeczywistość przekraczająca jego wymiary. Symbol przekształca przedmioty w coś nowego. Symbol łączy w sobie dwa elementy: symbolizowany i sym-

bolizujący. Gdy przedmioty, osoby czy procesy stają się symbolami, to przekraczają własne granice i wyrażają rzeczywistość transcendentną ([10], s.20-21).

Język symboli

Według Ericha Fromma [6], s.16-18 istnieje ponad-kulturowy i ponad-narodowy język symboli, który pierwotnie był dla ludzi powszechnie dostępny. Symbol jest odzwierciedleniem pojęcia rozumowego bądź duchowego poprzez formę, która je streszcza i wyraża, poprzez konkretny lub werbalny obraz. Jako znak ma swój sens dzięki językowi, w jakim się znajduje. Podstawowym zadaniem języka jest nazywanie rzeczywistości, którą niejako odwzorowuje w sobie. Językowe modele rzeczywistości mogą być różne. Każdy z nich dąży aby rzecz była dokładnie określona przez nazwę, aby nazwa miała ściśle sprecyzowane znaczenie. Jednak symbol nie odnosi się do symbolizowanego ani w sposób jasny, ani całkowicie jednoznaczny. Symbol zbliża się do nieznanego, pozostawiając je nieznanym, wskazuje na transcendencję, nie degradując jej istoty ([4], s.56).

U wszystkich narodów powtarza się kilka typowych grup symboli. Krystalizacja wszelkiej symboliki dokonuje się na biegunach istnienia: stawanie się i zanikanie, światło i ciemność, dobro i zło, życie i śmierć ([11], s.12-13). Na przykład woda jest symbolem życia, ale podczas powodzi niesie śmierć. Słońce pozwala rozkwitać życiu, ale niesie z sobą usychanie i umieranie ([18], s.149). Czerwień wiąże się z krwią, a ta z życiem, z drugiej jednak strony kojarzy się z przelewem krwi i śmiercią. Rozwój życia i zagrożenie życia, płomienna miłość i niszczący ogień, to najważniejsze znaczenia przekazywane przez barwę czerwoną. Najgłębszy byt jest najjaśniejszym światłem, a zarazem nieprzeniknioną ciemnością. Symbol węża w aptece przypomina, że trucizna może zarówno spowodować śmierć jak i ratować życie ([12], s.29).

Symbol nie jest dodatkową ozdobą tajemnicy, ale istotnym środkiem udzielania się tajemnicy, najlepszym sposobem wyrażania misterium. Istnieje powiązanie pomiędzy tajemnicą a symbolem ([7], s.46). Jak to trafnie zauważył Paul Ricoeur [16], s.59 „symbol daje do myślenia”. Symbole należy obserwować i badać, a symbolicznego myślenia trzeba się uczyć.

Dydaktyka symboli

Według Romano Guardiniego „ludzka zdolność symboliczna” wydaje się stopniowo zanikać i tracić na znaczeniu: „na miejsce rzeczywistości ducha wstąpiła rzeczywistość abstraktu”. Dlatego konieczne wydaje się wychowanie dzieci i młodzieży do przeżywania symboli i do odrodzenia w nich zdolności symbolicznych. Dydaktyka symbolu jawi się jako wychowanie estetyczne, jako pobudzanie do zmysłowego postrzegania i ludzkiej ekspresywności. Cel takiego wychowania estetycznego, wyraża się w tym, że dzieci prowadzi się od „ujęcia pojęciowego” do żywego obcowania z rzeczami ([8], s.39-49).

Ważną dziedziną w kształtowaniu symboli jest zespół podstawowych obiektów, z którymi człowiek wchodzi codziennie w bezpośredni kontakt, nie może się bez nich obejść lub odczuwa potrzebę posługiwania się nimi. Są to: powietrze, woda, światło, rośliny, zwierzęta, dom, przyjaciele, rodzice. Do zaistnienia symbolu potrzebne są trzy elementy: widzialny przedmiot, rzeczywistość niewidzialna i relacja między przedmiotem widzialnym i niewidzialną rzeczywistością ([1], s.92). Rozbudzanie wyobraźni symbolicznej sprowadza się do zdolności takiego spojrzenia na symbol, by dostrzec w nim to wszystko, co jednoznacznie prowadzi do treści wyróżnionej, następnie zaś

„przekroczyć” jej ograniczenia i zatopić się w rzeczywistość, której kierunek ta treść wskazuje, ale której sama nie sięga ([19], s.451).

Propedeutyka symboli nie wychodzi od „gotowych” znaków i z góry określonych znaczeń symbolicznych. Dotyka raczej struktury symboli i procesu ich kształtowania przez samoczynne działanie dziecka. Kładzie ona tylko podstawy, które później umożliwiają rozróżnianie symboli i rozpoznawanie ich jako symboli. Procesy nauczania, które wywodzą się od przeżycia konkretnych zdarzeń czy też symboli, umożliwiają dziecku samodzielną aktywność. Gwarantują nie tylko bezpośredni kontakt z codziennością, ale zapewniają również, że nauczanie nie prowadzi do abstrakcyjnej jednostronności ([17], s.318-319).

Dla potrzeb dydaktyki stosujemy uproszczone symbole graficzne. Na przykład koło z promieniami, to słońce. Aby jednak przedstawić coś, co nie ma kształtu, to trzeba zastosować środek umowny: na przykład dwie linie faliste, jedna nad drugą w przypadku wody. Wyobrażenie graficzne powinno być jak najprostsze zarówno w kolorach, jak i w formie. Stosujemy tylko symbole, które są rozpoznawane szybko i instynktownie, a także są łatwe do narysowania ([15], s.6).

Przedstawianie symboli bardziej polega na opisie niż na analizie. Przy wyjaśnianiu tego, co symboliczne za pomocą określonych pojęć, pozostaje zawsze pewna reszta nie dająca się przetłumaczyć. Ponieważ symbol dotyczy rzeczywistości trudnej do zdefiniowania, którą reprezentuje, więc nie daje się do końca przeniknąć naszym rozumowaniem. Myślenie symboliczne jest myśleniem w kategoriach analogii, relacji i syntezy, jest ukierunkowane na całość. „Symbolika zmienia zjawisko w ideę, a ideę w obraz” ([12], s.28).

Literatura

- [1] A. Binz, *Wychowanie do rozumienia symbolu i symbolizowania*, Collectanea Theologica 59 1989 z. 2, s.92-96.
- [2] J. M. Dołęga, *Znak - Język - Symbol*, Warszawa 1991.
- [3] H. Drewniak, *Znaki liturgiczne i symbole jako narzędzie i treść katechizacji*, Kraków 2001.
- [4] H. Drewniak, *Język symboli religijnych*, w tomie: *Język religijny dawniej i dziś II*, Poznańskie Studia polonistyczne (red. S. Mikołajczak, T. Węclawski), Poznań 2005, s.54-61.
- [5] A. Durak, *O Mszy Świętej dla ciebie*, Warszawa 1990.
- [6] E. Fromm. *Zapomniany język*, Warszawa 1972.
- [7] J. Grześkowiak, *Liturgia dziś*, Katowice 1982.
- [8] R. Guardini, *Liturgie und liturgische Bildung*, Würzburg 1966.
- [9] W. Hoffsümmer, *Leksykon dawnych i nowych symboli*, Kielce 2001.
- [10] S. Kulpaczyński, *Symbole w odbiorze katechizowanych dzieci*, Lublin 2002.
- [11] M. Lurker, *Słownik wyrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989.
- [12] M. Lurker, *Prześłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994.

- [13] J. Majka, *Wprowadzenie*, w: R. Guardini, *Znaki święte*, Wrocław 1994, s.5-16.
- [14] A. J. Nowak, *Symbol, znak, sygnał*, KUL, Lublin 2000.
- [15] J. Prieur, *Symbole świata*, Warszawa 1999.
- [16] P. Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawa o metodzie*, Warszawa 1985.
- [17] C. Rogowski, *Hermeneutyczno - dydaktyczny wymiar symbolu*, Lublin 1999.
- [18] M. Saller, *Symbole i ich dydaktyka*, w tomie: *W służbie człowiekowi*, red. Z. Marek, Kraków 1991, s.149-156.
- [19] W. Stróżewski, *Symbol i rzeczywistość*, w tomie: *Istnienie i sens*, Kraków 1994.
- [20] J. van der Vloet, *Symbol i nasze mówienie o Bogu*, *Communio* 10 1990 nr 2, s.79-88.

Adress of author:

Dr. Halina Drewniak
Institute of Mathematics
University of Rzeszów
Al. Rejtana 16A
35-310 Rzeszów, Poland
e-mail: hdrewnia@univ.rzeszow.pl